

Titelgegevens / Bibliographic Description

Titel	De visie op de Joden bij Eeuwout Teellinck na 1624 / W.J. op 't Hof.
Auteur(s)	Hof, W.J. op 't
In	<i>Documentatieblad Nadere Reformatie</i> , 12 (1988), no. 4, p. 128-139.
Copyright	2007 / W.J. op 't Hof SSNR Claves pietatis.
Producent	Claves pietatis / 2007.07.17; versie 1.0
Bron / Source	Onderzoeksarchief / Research Archive Nadere Reformatie
Website	Sleutel tot de Nadere Reformatie
Nummer	B99027658

De digitale tekst is vrij beschikbaar voor persoonlijk gebruik, voor onderzoek en onderwijs. Respecteer de rechten van de rechthebbenden. Commercieel gebruik is niet toegestaan.

Het 'Onderzoeksarchief Nadere Reformatie' bevat digitale documenten over het gereformeerd Piëtisme en de Nadere Reformatie in Nederland tot 1800. Het is doorzoekbaar met de 'Bibliografie van het gereformeerd Piëtisme in Nederland (BPN)' op de website 'Sleutel tot de Nadere Reformatie'.

The digital text is free for personal use, for research and education. Each user has to respect the rights of the copyright holders. Commercial use is prohibited.

The 'Research Archive Nadere Reformatie' contains digital documents about reformed Pietism and the Nadere Reformatie in the Netherlands until 1800. These can be retrieved by searching the 'Bibliography of the reformed Pietism in the Netherlands (BPN)' database at the 'Sleutel tot de Nadere Reformatie' website.

XII-128

DE VISIE OP DE JODEN BIJ EEUWOUT TEELLINCK NA 1624

Uitgangspunt

Eeuwout Teellincks visie op de Joden wordt hier onderzocht voor wat de tijd na 1624 betreft. Dit vindt niet zijn oorzaak in het feit dat Teellincks beschouwing in deze periode anders zou zijn dan in de tijd hiervoor, maar heel simpel in het gegeven dat zijn visie in de periode tot en met 1624 reeds bestudeerd en beschreven is. Schrijver dezes heeft dit gedaan in zijn *De visie op de Joden in de Nadere Reformatie tijdens het eerste kwart van de zeventiende eeuw*¹. Voordat het tijdvak na 1624 ter sprake komt, zal eerst als uitgangspunt hier de samenvatting van het onderzoek betreffende het eerste kwart van de zeventiende eeuw worden weergegeven:

In *Boheemsch Gelvyt* blijkt het zonneklaar dat de toekomstverwachting alsmede de daarvan een onderdeel vormende verwachting voor Israel bij Eeuwout Teellinck geheel bepaald zijn door de desbetreffende visie van Th. Brightman zoals deze die in zijn Openbaringverklaring ontvouwt. Dit werk is niet zozeer een van de vele bronnen van Teellincks toekomst- en Israelvisie als wel de bepalende factor ervan.

Twee vragen rijzen hier: hoe komt Teellinck aan Brightmans Openbaringcommentaar en hoe komt het dat dit geschrift zoveel betekent voor en invloed op de pamfletist van het zeeuwse Piëtisme heeft? Als antwoord op de eerste vraag kan het volgende citaat uit P.J. Meertens' biografie van Eeuwout Teellinck dienen: *We mogen aannemen dat Eeuwout Teellinck onder invloed van zijn jongere broeder Willem tot het Piëtisme is gekomen. Reeds in zijn eerste geschrift, Philometor, spreekt hij zijn onverholen bewondering en eerbied uit voor William Perkins*. Het is ongetwijfeld Willem die zijn broeder Eeuwout direct of indirect in contact brengt met de opzienbarende Openbaringcommentaar van de puritein Th. Brightman.

Ter beantwoording van de tweede vraag kan allereerst gewezen worden op het piëtistisch karakter van bedoelde verklaring. Dit sluit precies aan bij wat Teellinck voorstaat. Wat hem in de tweede plaats hoge gedachten over dit geschrift verschaft, is het feit dat voorspellingen van Brightman door de loop der gebeurtenissen bevestigd worden. Brightman kondigt zware plagen voor de gereformeerde christenheid aan. Teellinck maakt mee hoe deze zich in de Palts en in Bohemen voltrekken.

Dit laatste is voor Teellinck reden om Brightmans voorzegging dat de rooms-katholieke Kerk nog in de zeventiende eeuw ten onder zal gaan, serieus te nemen en over te nemen. Zeer speciaal geldt dit voor Brightmans verwachting dat de Joden tot bekering zullen komen. Verbonden met de ondergang van Rome en van het turkse rijk zal ook deze bekering nog in de zeventiende eeuw plaatsvinden, waarvoor bijbelse bewijspplaatsen gevonden worden in Openbaring, Hooglied en Daniël. Vandaar dat zij volgens Teellinck dagelijks verwacht kan worden. De gang van de geschiedenis toont in het licht van de Heilige Schrift duidelijk aan dat de bekering der Joden nabij is.

Gezien in het licht van de antipapistische strekking van veel van Teellincks pennevruchten is het begrijpelijk dat er bij hem een sterk accent valt op het feit dat de afgoderij binnen de rooms-katholieke Kerk, die het aanzienlijkste deel van het uiterlijke christendom uitmaakt, een belemmering voor de Joden vormt om zich te voegen bij de Kerk van Christus.

Veel aandacht schenkt hij aan de plicht der christenen om (dagelijks) te bidden voor Israels bekering, waarvoor hij twee redenen aanvoert. De belangrijkste is dat de Joden in de tijd dat de christenen nog heidenen waren, met verlangen uitgezien hebben naar de

bekering der heidenen, waarbij verwezen wordt naar Hooglied 8:8; Jesaja 49:7 en 54:2,3. De tweede reden bestaat hierin dat de christenen aan de borsten van de troost der Joden zuigen, zoals het in Jesaja 66:11 staat. Het tegengestelde van de voorbede, nl. de Joden smaden, verachten en in het aangezicht spuwen, wat veel onchristelijke christenen in zijn tijd doen, keurt hij ten zeerste af.

Bijbelteksten die Teellinck op de bekering der Joden laat slaan, zijn Jesaja 40:2; Jeremia 50:4; Hosea 2:22 en 3:5; Romeinen 11:12, 15 en Openbaring 1:7 en 16:12. Van de drie hier behandelde vertegenwoordigers der Nadere Reformatie besteedt Eeuwout Teellinck relatief veruit de meeste aandacht en woorden aan het onderhavige onderwerp².

Aanvulling

Toen ik het bovenstaande schreef, had ik een passage uit het in 1619 uitgekomen *Klauwe Vande Beeste* over het hoofd gezien. Vandaar dat ik dit artikel voortzet door eerst een aanvulling te geven.

In het genoemde werk worden dertien kentekenen van de antichrist behandeld. Het tweede kenmerk is dat de antichrist het zal doen voorkomen alsof hij in de naam van Christus komt, terwijl hij daarentegen zich openlijk tegen Christus en Diens leer zal opstellen. Bij de uitwerking hiervan schrijft Teellinck:

Nu de waerhey van beyde dese is bykelyck te sien inde *Pausen van Roome*, want sy noemen haer selven *Stadthouders Christi*, ende gheven haer daer voor uyt/ hem eerende met de woorden/ maer inder daet slaen sy syne Majesteyt met vuysten/ spougen hem int aensicht/ ende cronen hem met eene doorne croone/ de laster-monden *der Ioden*, die haer werc maken vanden *Heere Iesum*, driemaels daechs te lasteren/ cussen ende dulden zy opentlijck onder haer ghebiedt/ ende die ghene die *den Heere Iesum* alleene voor haren salichmaker erkennen ende aenbidden/ *ghelovende alle dat inde wet ende de Propheten gheschreven is*, moghen sy niet luchten/ maer vervolgen de selve te viere ende te sweerde³.

De reeds weergegeven samenvatting kan derhalve gecompleteerd worden met het gegeven dat Teellinck, als hij het over de contemporaine Joden heeft, spreekt over de lastermonden der Joden, die hun werk ervan maken de Heere Jezus driemaal 's daags te lasteren.

Amos

In 1625 zag *Amos* het licht. Teellinck constateert in zijn dedicatie aan de Staten-Generaal dat er niemand minder gevreesd wordt dan de Heere en vervolgt dan met het oog op de Laatstgenoemde:

Doch naer het verwachten van vele Godsalige, hier op aerden noch sal verheerlickt werden, *door de nederkomste van het nieuwe Jerusalem van den hemel*, daer by de heerlickeyt van de Kercke Christi hier op aerden bequamelick kan verstaen werden, die door d'inkomste van *het vaste volck, de Ioden (welckers reepen midden in verwoestinge ende verwolinghe van soo vele Vorstendommen ende volcken, niet en zyn gansch op-ghelost, alhoewel de tapijten harer wooninghen verscheurt zijn)* de weerelt sal geopenbaert werden⁴.

Naast het begin van dit citaat staat als verwijzing in de kantlijn *Brightman Apo.21.1*.

Uitvoerig komt de bekering der Joden aan het eind van dit werk, dat de vorm van een samenspraak heeft, ter sprake. Dit gebeurt nadat de onder de Nederlandse gereformeerde christenen heersende onheiligheid des levens aan de orde is geweest en een citaat dienaangaande uit *Den christeliicken leytsman* van Eeuwouts broer Willem Teellinck is gegeven:

Theophilus.

Wel als wy bemercken/ dat het alsoo onder de ghenaeemde Christenen toe-gaet/ ghelijck de voor-ghemelde man wel heeft ghesien/ ende daer by overleggghen watter teghenwoordich in de Christen werelt omme-gaet/ Hoe de Heere/ alst hem laet aensien/ *een deure der hope* opent in verre Landen/ om aldaer het Evangelium te laten ver kondighen/ *beyde in Oost ende West-Indien*, soo souden wy billicken moghen vreesen dat het ons gaen sal/ ghelijck de Propheet spreeckt/ *Heere, ghy maect de Heydenen vele, daer mede en maect ghy de vreuchde niet vele*, Esa.9.vers.2. *Wy hoorden eenen loff-sangh van de eynden der aerden, om te eeren den rechtveerdighen, ende ick moet segghen, Hoe ben ick doch soo mager, hoe ben ick doch soo mager?* Mits dat wel soude mogen geschieden/ dat gelijk hier voormaels/ door onse roepinghe/ die doe-maels *de voor-huydt ende Heydenen* waren, de *Ioden* uyt de ghenade ghevallen zijn/ oock alsoo door d'in-komste der *Heydenen ende Ioden* die noch te bekeeren zijn/ wy oock gereet souden mogen uyt vallen.

Timotheus.

't Ghene ghy daer segt van de roepinghe *der Ioden ende Indianen*, is seer bedenckelick t'onsen aensiene/ ende ick mercke dat sommige Godsalighe/ ende verstandighe luyden/ die seer diepe in de verborgentheden des Heeren hebben in-ghekeken/ ende tot groote geheymnisse zijn toe-ghelaten/ hier ontrent beteutert staen/ ten aensien van de in-komste der *Ioden*, die wy verwachten/ ende vreesen seer/ dat de selve wel *onsen uyt-val soude mogen wesen*, ghelijck oock seer te vreesen is/ *indien wy onse eerste liefde, die wy verlaten hebben, niet op en wecken*, Ende dan wat apparentie/ dat sulcke Christenen/ als wy daer hebben hooren beschrijven/ jae noch veel ergher dan die/ (want wy weten maer al te wel/ wat het doorgaens henen/ wy en willen de goede niet te nae spreken/ voor luyden zijn/ die van ons uyt gaen/ om die verre Landen/ *in Oost ende West-Indien* te besoucken) souden bequame vaten ende werck-tuyghen zijn om het Evangelium erghens te draghen/ daer het met kracht soude konnen ghepredickt worden/ Wat apparentie/ dat luyden die selfs geen Religie/ immers gheen yver tot de Religie hebben/ jae welcker vele haren wech gantsch hebben verdorven/ andere souden bekeeren tot het Christen geloove? Ende soo dan noch een Man Gods/ een uyt duysent/ met ernst ende yver ende aen-ghedaen zijnde/ sick daer toe wil begheven/ dien wert bange ende angstich daer over/ ende kan selfs onder de ghenaeemde Christenen/ die derwaerts gaen/ weynich tot hare bekeeringhe vorderen/ ick late staen dat hy d'Indianen soude bekeeren. De Heere heeft sonderlinghe miraculen ende wonder-wercken/ tot voort-plantinghe van zijn Evangelium/ ghedaen/ *mede getuygenisse gevende met teekenen ende wonderheden, ende menigherley krachten ende bedeylingen des H. Geestes*, maer van sulcke wonder-daet en hebben wy noch niet gehoort/ hebbent oock niet te verwachten/ *Soude de stoel der ongherechtigheyden, die over-last boven recht, verdicht, sich met Godt konnen vergesellschaften?* Psal.94.20.

Theophilus.

Nochtans zijnder vele Godsalighe/ ende oock verstandighe mannen onder ons/ die verhoopen datter teghenwoordich een deure gheopent is/ om het Evangelium verder te verspreyden/ ende den roem onses Heeren Jesu Christi te doen uyt-breken/ oock tot die gene die van hem niet en hebben ghehoort/ Ende *dat de goede reucke syner kennisse, als den reuck van Libanon*, sich verspreyden ende open doen mochte/ oock tot die wilde woeste menschen/ die het schijnt dat tegenwoordich met den *Macedonischen man*, daer van Act.16.9. wert gewaecht/ met luyder kele staen en roepen/ *Comt ons te hulpe*, Ende het ware oock wel billick/ dat het alsoo gheschiede/ *want werden wy hare tijdelicke goederen deelachtich, soo zyn wy oock schuldich, haer met de geestelicke goederen te dienen*, De Heere heeft die van *Sebulon*, ende in haren persoon/ oock ons/ *die onse lant-palen mede, gelijk die van Sebulon, aen de zee hebben, ende door het middel van dien de versoncken schatten tot ons brenghen, ende de vetticheydt van de zee suyghen, bevolen, datse de volckeren souden roepen tot den bergh des Heeren, om aldaer te offeren offerhanden der gerechticheyt*, Deut.33.18.19.

Tobias.

Maer wat lust soudē wy hebben *de Ioden ofte Indianen* te bekeeren/ indien wy/ gelijk hy segt/ door hare bekeeringhe wel soudē mogen verstooten worden?

Timotheus.

Indien den yver tot Gods eere/ ende de vorderinghe van zijn rijke/ in ons ware/ die in de mannen Gods *Moses ende Paulus* gheweest is/ die ghewenscht hebben verworpen te zijn/ op dat Gods eere verbreydt werde/ wy en soudē alsoo noch dencken/ noch spreken/ Ende de Heere soude evenwel middel weten te vinden/ om sulcke/ die alsoo beweecht zijn/ te behouden/ Soo dat my het voorghemelde soo seer niet en becommert/ als wel dit eene/ dat ick niet en sie wie de luyden soudē mogen zyn/ om d' *Indianen* te bekeeren/ Want wat ons aengaet/ ick kan my beswaerlick laten voor-staen/ dat wy de luyden zijn/ die daer toe deughen/ ter wijlen het maer al te blijckelick en is/ dat sulcx ons voornaemste oog-merck noch niet en is.

Tobias.

Wel wie dan/ *Timothee*, sullent de *Papisten* doen?

Timotheus.

Neense doch/ want eene van hare *Propheten* selve getuyght van haer/ datse daer toe niet en deughen/ verhalende onder andere/ dat sulcke onder de *Papisten* gevonden worden (uyt-gehevaren om de *Indianen* te bekeeren) die geheele nachten door-bringhen met dobbelen ende tuysschen/ ende dan alst morghen gheworden is/ met sulcken haesticheyt henen loopen/ om den Gods-dienst te doen/ dat het te verwonderen is/ datse niet dickwils het Kaert-spel voor het Mis-bouck na de Kercke dragen/ Gelijk/ segge ick/ eene van hare *Propheten*/ even met soo veel woorden getuyght.

Tobias.

Wel wie soude dan/ uwes crachtens/ tot sulcken werck bequaem zijn?

Timotheus.

Ick soude het daer voor houden/ dat indien de Heere sich over de blinde *Indianen* wil erbermen/ dat hy *syn vast volck de Ioden*, ghelijckse de Propheet noemt/ die eenen sonderlinghen yver tot den Heere haren Godt ghehadt hebben/ daer van oock de Heere *Jesus* ghetuyght/ datse de zee, ende het drooghe door-liepen, om een *Ioden-ghenoot* te maken, daer toe wel soude mogen gebruycken/ *wanneer sy tot den Heere haren Godt sullen bekeert zyn, Ende dat het decksel, 't welck tegenwoordich op haer herte ligt, sal wech-genomen zyn, ende datse haren Koninck David sullen hebben gesocht, ende oock gevonden in de laetste dagen*, gelijk van de *Propheten* is voor-seyt/ Hos.3.5.

Tobias.

Maer wie sal de *Ioden* bekeeren/ die soo hartneckich ende ongeseggelick zyn/ datse als een doove adder d' oore toe-stoppen, om niet te hooren de stemme des belesers ende besweerders, die wel besweeren kan, ghelijck de *Psalmist* spreeckt.

Timotheus.

Het staet alsoo met de bekeeringe der *Joden*/ dat de selve waerschijnelick door eenich extraordinaris middel sullen bekeert worden (gelijk sy uyt haren aert een volck zyn dat teekenen begeert) ende dat sulcx soude moghen gheschieden door het teekenen des Soons des menschen, die hem selven sichtbaerlick in groote heerlickheyt aen syn volck sal verthooven in de wolcken, op datse sien mochten in de welke sy ghesteken hebben, ende alsoo over hem leet draghen ende rouwich zyn, ghelijckmen rouwich is over synen eenighen sone, diemen met syn eyghene handen heeft van het leven ter doot gebracht, ghelijck sommige geleerde mannen sulcx ghevoelen; Doch watter van zy/ wy willen sulcx den Heere bevolen laten/ Ende besluuten met het gene de Propheet *Moses* segt/ *De verborgen dinghen komen den Heere toe, maer de gheopenbaerde dinghen zyn voor ons ende onse kinderen, tot in der eeuwicheyt, dat wy doen na alle de woorden der Wet, Deut.29.29⁵.*

XII-132

Aan de kantlijn van dit citaat wordt tweemaal de naam van Brightman gevonden. Allereerst aan het begin van de eerste bijdrage van Timotheüs: *Brightman in Apoc.21*. In de tweede plaats helemaal aan het eind: *Brightman Apoc.1.7*.

De tweede wachter

Naar aanleiding van de verovering van Bahia de San Salvador in Brazilië schreef Teellinck in 1625 *De tweede wachter*. Hierin typeert hij eenmaal de Joodse Kerk van het Oude Testament als *onse Moeder*⁶.

dat sy d. duysternijse tasten sonder licht, ende maectse do.

A M O S,
OFTE
De Siender Israëls/
ONTDEKENDE
**De gheleghentheit van het Gereformeert drou-
wich Christen-wesen al de weerelt dooz/**
Ende insonderheyt
Onses Lants, ende der Kercke hier te Lande,
Met aen-wijsinghe
Dan het gene tot beyder brede dient/
DOOR
IRENEVM PHILAETHIVM.

Tot Middelsbürg, Gedruickt by Hans Vander Heeten :

**Doo: Marten Ianz: Brandt, Boeck-verkooper / woonende
t Amstelredam in de Grave-straet / by de Nieuwe Kerck / in de
Gereformeerde Catechismus / Anno 1625.**

Den derden wachter

Het ten gevolge van een zware storm vergaan van een aantal schepen voor Duinkerken bracht Teellinck in 1625 ertoe zijn *Den derden wachter* te schrijven. In deze samenspraak vraagt Ireneus, die voor de auteur staat:

Ireneus.

My verlanght sulcx mede te hooren/ Ende wat werter toch byghebracht/ daerom dat ick een *Chiliast* soude zijn/ ende vande duysent Jaren yet houden? Isset/ om dat ick wensche/ jae verlange/ om een meerder verheerlijkinghe onses Heeren Jesu Christi/ ende d'openbaringhe zijner genade/ in onse dagen te mogen sien op-gaen/ door eenen nieuwen aen-was van kennisse ende ghenade/ gelijk ick te vooren gheseyt hebbe?

Timotheus.

Ick geloove wel dat sulcke manieren van spreken sommige vreemt zijn om hooren/ want oock dese betrachtungen verre van haer herte zijn/ Maer het is ten deele/ om dat ghy in uwe Schriften/ vele vande *Ioden* vermaent/ ende oock wat schijnt van haer te houden.

Ireneus.

Wat my aengaet/ jck mach het met de waerheyth seggen/ dat ick noyt de tijdt/ de gheghentheyth/ noch de gheneghentheyth ghehadt en hebbe/ om de saecke vande *Chiliasterie*, ofte duysent Jaren/ die de Heere Christus hier op aerden soude regneren/ te ondersoeken ofte nae bedencken/ maer hebbe het voor een dweperie ghehouden/ die enkelijck ontstaen is/ uyt onconde ende mis-verstandt van eenighe woorden/ die in het 20. Capittel vande Openbaringhe/ daer op sy haer ghevoelen bouwen/ ghestelt zijn/ als *Doodt, Leven, Op-standinghe ende Regneren*, die nae de Phrase vande Schrift/ ghebruyckt werden/ om yet anders te betuyghen/ dan de uyerlijcke Boeck-staven/ in hare ghemeene beduydinghe/ mede brenghen/ Ghelijck een volck/ na de maniere van spreken der heyliger Schrift/ wert ghetuyght *Doodt te zijn*, als het is sonder Gods-dienst/ ende Regieringe/ *Alsoo was Israel doodt in Egypten, voor-ghestelt door de Melaetsche handt, die Moses in zijnen boesem stack, welcke Melaetsheyth de doodt beduyde, Numi. 12. 2. 2 Con. 5. 7.* Also waren d'Israeliten doodt inde *Babilonische gevanckenisse*, ons voorgestelt/ *Ezech. 37. alwaer sy waren sonder Coninck, sonder Vorst, daer by de Politique Regieringhe wert verstaen/ sonder Offer, sonder Altaer, sonder Lijff-rock, ende sonder Heylichdom*, daer by den Godts-dienst beduyt wert. Alsoo zijn de *Ioden* teghenwoordich noch Doodt/ zijnde alle wegh verstroeyt inde werelt/ sonder Politique Regieringhe/ ende oock sonder openbaren Gods-dienst/ Daerom oock den Apostel sprekende van hare Weder-oprechtinghe inde laetste daghen/ noemt het/ *een Leven uyt den Dooden*, Rom. 11. 15. Ghelijck oock de Propheet *Habacuc* voor haer biddende/ versoect/ *dat de Heere zijn werck wilde Levendich maken, int midden van zijn Iaren*, dat is in zijn aenghenamen tijdt. De Godts-dienst ende de Regieringhe zijn als de *Genius*, ende gheest van een volck/ daer door sy leven/ ende daer aen men can speuren/ watse voor een volck zijn/ Die dese niet en hebben/ ende daer van ontbloomt zijn/ werden geseyt *Doodt, jae gheen volck te zijn*, na de Phrase vande schrift/ *Deut. 32. 21.* ende daerom daer voor ghehouden/ als off sy niet en waren/ Ende alsoo werden gheseyt te *Regieren ende te Heerschen*, die een goede Politike Regeringe/ ende den waren Gods-dienst onder haer hebben/ *Apoc. 5. 10.* Ghelijck oock van Juda wert gheseyt/ *dat hy noch heerschen soude, met God ende den waren Gods-dienst*, Hos. 12. 1.

Timotheus.

Het is de waerheyth ghelijckformich/ dat die seltsame opinie van de *Duysent Iaren* ontstaen is uyt het onverstant vande voor-ghemelde woorden/ ghelijck ick mede hebbe gemerckt/ dat het woort/ *eyndinghe des werelts*, ghestelt Matth. 24. vers. 3. ende aldaer qualijck verstaen voor het eynde des werelts/ ende niet voor de volmaecktheyth des werelts/ ghelijckse aldaer moeten ghenomen werden/ een gheheel quade uyt-legginghe over het voorgemelde Capittel heeft doen maken/ als of de Heere Christus aldaer sprake van het laetste Oordeel/

XII-134

ende den Joncxten dach/ daer der Apostelen Vraghe/ daer henen niet en gaet/ om te weten het bescheet vanden dach des Oordeels/ maer om te hebben bericht over zijne toecomste in heerlijkhey/ ende *de voleyndinghe der daghen*, dat is/ der volmaecktheyt der Eeuwe/ ende der weder-oprechtinghe aller dinghen/ door zijne voorgemelde toecomste/ die sy waren verwachtende in een wereltsche heerlijkhey/ ghelijck blijkt aen hare vraghe/ Act.1.vers.6. *Off de Heere Iesus op die tijt den volcke Israels het Coninckrijcke weder oprichten soude*, gelijk het woort/ *voleyndinghe der tijden*, also genomen wert/ Hebr.9.26. *alwaer aldus staet/ Nu is hy eens inde voleyndinghe der tijden*, het is het selve woordt dat *Mattheus ghebruyckt/ tot vernietinghe der sonde, verschenen door zijns selffs offerhande*, Ende daer op gaet de Heere *Christus*, Math.24. zijne Apostelen/ die niet anders dan een wereltsche heerschappie/ door de verdorventheynt dier tijden/ int hoofd hadden/ onder-richten/ aengaende de swaricheden die sy eerst hadden te verwachten/ ende daer nae de gheheele Natie der *Ioden*, geheel anders dan sy geschickt hadden.

Ireneus.

My ghedenckt seer wel/ dat ick/ eenighen tijdt gheleden/ zijnde in Propoost met eene vande voornaemste drijvers vande *Chilasterie*, die my seyde/ dat de *Ioden* hier te Lande seer veel werckx van hem maecten/ ter antwoorde gaff/ dat sulckx my niet vreemt en dacht/ terwijlen hy haer craeude/ daert haer jeuckte/ want sy een vleeschelijck volck zijnde/ ende niet anders in het hoofd hebbende/ dan een wereltsche heerschappie/ die in het rijcke Christi/ *welckers lot ende deel is allerley cruys ende verdruckinghe hier op aerden*, niet en was te vinden/ ende en conde daerom niet anders dan van sulcken Propheet/ die haer in hare dwaelachtich ghevoelen op-volgde/ ende stijfde/ vele houden/ Jae hem op de handen draghen/ *ende hare ooghen uyt-plucken om hem te gheven*, Doch wat my aengaet/ het is soo verre van daer/ dat ick vande Duysent Jaeren op aerden yet soude droomen/ dat ick het daer voor houde/ dat als *de Ioden sullen bekeert zijn tot den Heere haren God, ende haren Coninck David*, ende den geest Christi ontfangen hebben/ dat sy dan uyt het innerlijck gevoelen zijner genade/ over de vergevinge haerer sonden/ welcker grouwelijckheynt sy dan eerst sullen sien/ ende hare schielijcke ende onverwachte bekeeringhe tot den Heere haren God/ met den Apostel Paulus door den selven geest Christi/ mede sullen uyt-spreecken/ ende seggen *Het zy verre, dat wy souden roemen anders dan in het cruysen onses Heeren Iesu Christi, door het welcke ons de werelt ghecruyst is, ende wy de weerelt*, Ende noch verder uyt-roepen/ *Dat zy alle dinck, als dreck, achten voor de heerlijkheynt Christi, Ende werpende hare croonen voor zijnen troon, sullen dit nieuw Liet singen, Heere, ghy zijt weerdich den boeck te nemen, ende zijne segelen te openen, want ghy zyt geslachtet, ende hebt ons Gode weer gecocht met uwen bloede uyt allen geslachte, ende tale, ende volcke, ende natie, ende hebt ons Gode gemaect tot Coningen ende Pristers, ende wy sullen regieren op aerden, Apoc.5.9.* te weten/ met den waren Gods-dienst/ ende een goede Politique regeringhe naervolgens u woort/ Het is den aert der ware geloovige/ die den geest Christi hebben gehadt/ oyt ende oyt geweest/ d'aersche dingen voor de hemelsche licht te achten/ ende ick en can niet bedencken/ *dat de Heere om der Ioden wille, d'aerde soude willen verlaten, ende de roisteenen versetten, ghelijck Bildach teghens Job eens sprack/ Job.18.4.* dat is/ den aert van het rijcke Christi hier op aerden/ om harent wille veranderen/ *Sy moeten mede den beelde des Heeren Iesu Christi ghelijckformich werden, ende zijne ghedaente draghen, so wel in lijden, als in heerlijkheynt, indien sy deel ende lot met hem willen hebben*, Ende ghelijck/ niet alleene *Abraham de Vader aller Ghelooovighe, de Rotsteen daer uyt sy gehouwen zijn, ende des Borns graf, daer uyt sy ghegraven zijn, maer oock de Heere Iesus Christus selve, den Leytsman ende volmaker onses gheloofs, door veel lijdens ende verdruckinghe in-ghegaen is in zijn Coninckrijcke*, Also sullen sy oock moeten doen/ ja haer selven noch wel geluckich achten/ *datsen also uyt het rijcke der duysternisse, daer in voor haer niet anders en is gheweest dan weeninghe ende knerselinghe der tanden*, over-ghebracht zijn in het rijcke des Soons Gods/ *om mede met hem de achterste deelen zijns lijdens te vervullen*, Ende off de Heere om zijner Prophetien wille/ die seer veel vuldich zijn/ ende daer henen schijnen te wijsen/ op occasie vande In-comste der *Ioden* eenighe merckelijcke ghe-

XII-135

nade aen zijn Kercke wilde doen/ Soo soude ick het daer voor houden/ dat de stercke liefde/ die de *Ioden* tot haren *Messiam* sullen hebben (zijnde soodanighen een *liefde*, die de *wateren der verdruckinghe niet en sullen uytblusschen*, noch de *stroomen der wel-lusticheyt versuypen*;) haer alle wereltse vermakinghen sal doen verachten/ ten aensiene van die gheestelijcke vreuchde/ die sy sullen hebben/ in den *Heere haer Salichmaker*, soo wel over de *verghevinghe harer sonden*, daer door sy in hem ghesteken hebben, als over d'ontdeckinghe harer herten/ daer op tot noch toe een *decksel licht*, 't welck haer verhindert haren *Coninck te sien in zijne schoonheyt*, ende de heerlijkckheyde des *Heeren Iesu Christi alsoo t'aenschouwen*, datse naer zijn beelt ontwakende, oock daer nae van gheedaente veranderen. Ende wat belangt/ dat ick nu en dan eenich lieffelijck vermaen in mijne *Schriften vande Ioden* hebbe ghemaect/ ende harer gheacht/ comt hier van/ dat ick met *Daniel*, merckende inde *Boecken*, op het ghetal der *Iaren*, daer de *Heere door de Propheten van ghesproken heeft*, het daer voor houde/ dat haer *Ridderschap wel nae een eynde soude moghen hebben*, Ende dat de tijd nae by/ ende voor de deure is/ dat de *Heere zijn arm verlaten volck*/ welcke nu soo veel hondert *Jaren inde verstroynghe is gheweest*, sonder *Coninck*, sonder *Vorst*, sonder *Offer*, sonder *Altaer*, sonder *Lijf-rock*, sonder *Heylichdom*, Ende doch *Gods vaste volck is*, lief om der *Vaderen wille*, ghelijck wy daer aen connen merken/ datse in alle die grousame verwoestinghen vande werelt/ ende veranderinge in de *Vorstendommen*, die zedert de comste *Christi inden vleesche*/ over d'ondanckbare werelt/ die d'onweerdeerlijcke ende onmetelijcke genade onses *Heeren Iesu Christi* veracht heeft/ ghegaan zijn/ noch evenwel zijn overgebleven/ als een eycke ofte linde, die de stamme noch hebben, alhoewel hare *bladeren affghesloten zijn*, ofte als eenen mast-boom op eenen bergh, ofte als een baniere boven op eenen cleynen berghe/ In dese onse daeghen/ ofte corts daer nae/ soude mogen erbarmen/ Ende dat geschieden soude/ dat aende plaetse, daer tot haer gheseydt is, ghy lieden en zijt mijn volck niet, tot haer sal geseyt werden, Ghy kinderen des levendigen *Gods*, gelijk eenige *Godsalige Mannen* meenen dit te connen bewijsen yst verscheyden plaetsen der *schriftuere*/ ende ick oock naervolgens dien in het *Boëmsch geluyt Fol.13.* ende naervolgende hebbe gestelt/ daer naer ick/ gelijk alle ware geloovige schuldich zijn te doen/ van herten verlange/ niet alleine om dat de *Iootsche kercke ons niet en heeft vergeten*, doe wy geen volck, ende verachte zielen waren, Iae een volck daermen een grouwel van hadde, knechten die onder de *Tyrannen lagen*, maer heeft onser gedacht/ ende als met uyt-gereckten halse op ons gewacht/ doe wy noch verre waren/ presenterende hare repen yst te trecken, ende niet te sparen, om ons ruymte te maecken, daerom wy haer ghelijcke vergeldinge behooren te doen/ nu dat wy lieff en weert zijn by den *Heere*/ om een toeganck tot den throon zijner genade te hebben/ Maer oock om dat wy bemerkende/ hoe seer den waren yver tot *God*/ ende den waren *Gods-dienst* is vervallen onder de genaemde *Christenen*/ mogen verhoppen/ dat door d'incomste der *Ioden*, t'welck sal zijn als het leven yst den doden, eenen nieuwen yver onder het volck *Gods* mochte ophgeweckt werden/ ende dat ghelijck de *Heere* voormaels door d'incomste der *Heydenen* tot zijne *Kercke*/ ghepoocht heeft de *Ioden* tot yver te verwecken/ dat alsoo mede door de *In-comste der Ioden* die voor handen is/ wy die doemael de voor-huyt ghenaeemt waren, ende nu *Gods volck* zijn, tot eenen nieuwen yver mochten ophgeweckt werden.

Timotheus.

Neen/ als ick my wel bedencke/ ten is dat niet alleine/ daerom sy u van *Chilasterie* verdacht houden/ maer het is ergens wat anders/ dat meer clemt/ 't welck by u is gheschreven.

Ireneus.

Jae/ my coemt daer wat te binnen/ dat ick gheschreven hebbe vande gheleghentheyde der *Ioden* op het eynde van *Amos*, aldus/ Het staet alsoo met de bekeeringhe der *Ioden*, dat de selve waerschijnlijk door eenich extraordinaris middel sullen bekeert werden, (ghelijck sy yst haren aert een volck zijn dat teekenen begheert) ende dat sulcx soude moghen geschieden/ door het teekenen des *Soons des Menschen*, die hem selven sichtbaerlijck in groote heerlijkheyt aen zijn volck sal verthoonen inde wolcken/ op datse sien mochten inden welcken sy ghesteken hebben, Ende alsoo over hem leedt draghen, ende rouwich zijn, ghelijck men rou-

XII-136

*wich is over zijnen eenighen Sone, diemen met zijn eygen handen van het leven ter doot
ghebracht heeft.*

Theophilus.

Wel/ dat seght al wat.

Ireneus.

Maer ick hebbe daer by ghevoecht dese woorden/ *ghelijck sommige gheleerde Mannen
sulckx ghevoelen*, aen-wijsende op de cant/ *Thomas Brigman* op Apoc.1.vers.7. Ende dan
besluit ick desen handel noch wijders/ met dese naer-volghende woorden/ *Doch wat daer
van sy, wy willent den Heere bevolen laten, Ende beschuyten met het ghene de Propheet Moses
seg, De verborghen dinghen comen den Heere toe, Maer de gheopenbaerde dinghen zijn voor
ons, ende onse kinderen sullen inder eeuwicheyt, dat wy doen nae alle woorden des Wets,
Deut.29.29.*

Theophilus.

Maer wie is doch dien *Thomas Brigman*, die ghy daer aen-wijst?

Ireneus.

Het is een Engels-man/ een voortreffelijk Licht/ een Godsalich/ Gheleert/ ende Hooch-
verlicht/ doch een seer nederich persoon gheweest in onse Eeuwe/ ghelijck die van hem
ghetuyghen/ *die doorsien hebben zijn Leere, maniere van leven, voornemen, Gheloove,
Lancknoedicheyt, Liefde, ende Lijdsaemhey*, die oock een bysondere uyt-legginghe op de
Openbaringhe Iohannis heeft gheschreven/ ende *inden jare 1609.uyt-ghegeven/* met een
Voor-reden gedateert den 25. Februarij 1606. Een Man daer van men niet alleene can
segghen/ *Koemt, siet een mensche, die my gheseyt heeft, al wat ic ghedaen hebbe*, Midts dat
hy inde voor-gemelde Voor-reden heeft aenghewesen de sonden van dese Eeuwe/ te
weten/ Een verachtinghe vanden waren Gods-dienst/ ende versmadinge van Gods
woort/ voort-comende uyt de sorghelooshey ende eergiericheyt vande Herderen selve/
daer door dan een ghemeeene vervallinge inde Seden des Christelijcken levens/ onder alle
staten van menschen is in-ghecropen/ Maer die oock heeft weten te segghen/ wat ons/ om
dier vervallinge wille/ ontmoeten soude/ te weten/ dat wy in dese eeuwe/ die nu ontgon-
nen is/ souden hooren ende sien drie groote dinghen/ die voor de deure waren/ Te weten/
den *Val des Antechrist, ende daer nae de verstooringhe van het machtich Mahometaensche
Rijck*, welckers zenuen sullen los ghemaect/ ende ontdaen nae/ als dierouwelijcke
Aff-goderie der *Papisten* sal gheweert zijn/ ende daer na *d'oncomste vande Ioden* tot de
ware Christelijcke Religie/ die nu oock door den openbaren Beelden-dienst/ die in het
aensienlijkste deel vande Christen werelt/ plaetse ghenomen heeft/ verhindert werden
in te comen. Maer eer dit al soude gheschieden/ soo heeft hy voorseyt/ dat hy uyt de
voor-gemelde *Openbaringhe* hadde geleert/ dat een sware versoekinghe over de Christen
werelt soude gaen; soo dat eer het voor-ghemelde soude gheschieden/ *de Heere beginnen-
de zijn oordeel van zijn eyghen huys, zijne pylen soude droncken maken van bloet, ende zijn
sweert het bloet doen eten van zijn eyghen volck*, Ende dit heeft hy voorseyt inden *Jare 1609.
over de Kercken van Duytslandt, Vranckrijck ende Engelandt*, doen alle de selve noch in
volle Vrede saten/ *elck onder zijnen wijn-stock ende vijghe-boom, doen den Satan scheen
ghebonden te zijn*, soo dat hy hem noch rippen noch roeren conde/ doe de *Keyser selve de
dry Evangelische Stenden des Rijcx van Boëmen* openbare Oeffeninge van hare Religie
hadde vergunt/ by zijne *Octroy-brieven ghedateert den 5. Iulij 1609*. Doen wy oock vrede
ghecreghen hadden van onse vyanden rontsom/ door den Stil-stant van wapenen voor
twaelf Jaren gemaect/ Doen heeft de voor-ghemelde Man d'aenstaende swarichen/ die
doemaels verre schenen te wesen/ ende nu ten deele gecomen zijn/ voorseyt ende ver-
claert/ *Paratum jam esse quoddam plenum miseriarum barathrum, ac in ejus extrema crepi-
dinenos stare*, dat is/ Datter een afgrijsselijcke Put der swaricheden bereyt was/ ende dat
wy op den uyttersten cant van dien ghestelt waren. Ende dan seyde hy verder/ *Tu Interim
Germanae sponsa impendentis tempestatis memineras, ad hanc te compara, contrahe vela,
jntende clauo, ac in cumbesentine, ne in aditu portus, quod Deus avertat, naufragium facias,*

Dat is/ *Onder-en-tusschen ghy Hooch-duytsche bruyt ofte suster bruyt*, want de woorden beduyden het beyde/ *ghedenckt aen het aenstaende onweder, ende schickt u daer op, trect de seylen in, let op het Roer, ende pompe neerstich, op dat ghy niet, 't welck God verhoede, Schip-breucke lijdt in de haven*. Dat is rechts te vooren/ eer de Heere soo veel goets aen zijne Bruydt wil gaen bewijzen/ Soodanighe een is de Man/ daer uyt ick het voorschreven ghevoelen aengaende de bekeeringhe der *Joden* voort-brenghe/ wiens Boecken openbaerlijck werden ghelesen/ ende zijn in alle mans handen/ sonder datter yemant is/ mijns wetens/ die daer tegens yet heeft gehadt/ ofte geschreven.

Theophilus.

Voorwaer indien daer een *greyn der onvervalste liefde* onder ons ware/ soudemen om sulcker redenen wille/ een Man/ die hem selven andersins inde sake vande Kercke/ ende Religie wel heeft gequeten/ voor al de werelt soecken hatelijck ende verdacht te maken/ als of hy/ ick en weet niet wat wonderlijke Ketterien onder de leden hadde/ En ware dit niet een middel/ indien men onvreetsame luyden ontmoetede/ om nieuwe beroerte inde Kercke alhier/ aen te richten/ Datter yemant de breede van een hayr van ons verschilt inde leere/ al raecte het oock gheen grondt des geloofs/ en can men niet lijden noch verdragen/ daer men wel grove sondaers/ die haer dagelicx/ tot schande ende smaetheyt van Gods Kercke/ in ergerlijke sonden verloopen/ wel can luchten ende lijden/ jae vreedtsamelijck daer mede ommegean/ sonder haer eenichsins over haer godloos leven te bemoyen ofte aen te spreken/ Als off wy in ons verstant ende kennisse geheel volmaect conde zijn/ daer wy in onse affecten ende beweginghen soo verwert/ verruckt ende onvolcomen zijn⁷.

Tegen het einde van de laatste hier weergegeven bijdrage van Ireneüs wordt Brightman tweemaal na elkaar in de kantlijn genoemd: *Brigman praefat. in Apocal.* en *Brigman in praefat. Apocal.*⁸.

Samenvatting

Na 1624 handelt Teellinck tweemaal uitvoerig over het thema van de bekering der Joden, beide keren in 1625, achtereenvolgens in *Amos* en in *Den derden wachter*.

Volgens Teellinck in *Amos* is er reden om te vrezen dat zoals eens de roeping der heidenen de val van Israel inhield, nu de bekering der heidenen, onder wie hij de inwoners van de beide Indiën verstaat, en de bekering der Joden de val der christenen met zich mee zullen brengen. Dit mag echter geen reden zijn om zich niet te bekommeren om de bekering van de genoemden. Gods eer en de bevordering van Zijn koninkrijk vereisen dat de christenen zich beijveren voor de bekering van heidenen en Joden. De Heere zal wel een middel weten te vinden om hen die met het lot van de genoemden bewogen zijn, te behouden.

Gezien het goddeloze leven van zowel de reformatorische als de rooms-katholieke christenen in de beide Indiën moet men van hen de bekering der heidenen niet verwachten. Teellinck meent dat de Heere hiervoor de Joden zal gebruiken. Dezen zullen dan wel eerst bekeerd moeten zijn.

Aangezien de Joden een hardnekkig en ongezegelijk volk zijn, dat tekenen begeert, zal hun bekering waarschijnlijk door een extraordinaar middel bewerkstelligd worden, en wel door het teken van de Zoon van God. Deze zal Zich zichtbaar in de wolken met grote heerlijkheid aan

XII-138

Zijn volk vertonen, zodat het zal zien in Degene Die het doorstoken heeft en rouw over Hem zal dragen.

De zich plotseling en onverwacht voordoende bekering van Israel zal de heerlijke staat van de kerk van Christus op aarde inluiden, die in Openbaring wordt beschreven als het nederdalen van het nieuwe Jeruzalem uit de hemel van God op de aarde. Naar Teellincks verwachting zal die bekering in zijn dagen of korte tijd daarna plaatsvinden.

Bijbelteksten die Teellinck op de roeping der Joden laat slaan, zijn Hosea 3:5 en Romeinen 11:15.

Teellinck heeft zijn visie overgenomen van de Engelse piëtistische puritein T. Brightman. Diens uitleg van Openbaring is voor Teellinck richtinggevend. Wel merkt deze hierbij uitdrukkelijk op dat de roeping der Joden op zichzelf onmiskenbaar door de Schrift wordt geleerd, maar dat de wijze waarop die zal toegaan, niet zo duidelijk is geopenbaard. Dit is voor hem reden om die manier uiteindelijk aan de Heere over te laten.

Dat de Joden Gods vaste volk zijn, komt volgens Teellinck hierin openbaar dat zij door alle eeuwen en gruwelen heen door de Heere bewaard zijn gebleven.

Teellinck geeft met zoveel woorden te kennen dat zijn voor Israel positieve toekomstverwachting hem ertoe brengt om op liefelijke wijze over de Joden te schrijven⁹. Tevens legt die verwachting hem en alle christenen verplichtingen op. Omdat de Joodse kerk met reikhalzing heeft uitgezien naar de toebrengring van de heidenen, behoren de heidenchristenen nu hetzelfde te doen met betrekking tot de onchristelijke Joden. Een tweede reden hiervoor is de hoop dat door de bekering der Joden er een nieuwe ijver onder de christenen zal ontstaan. Dit is hard nodig, omdat de ware ijver voor God en de echte Godsdienst erg verachterd zijn onder de zogenaamde christenen. Op deze wijze wordt door Teellinck het thema van het toekomstige heil voor Israel direct verbonden met de hoofdententie van de Nadere Reformatie.

In *Den derden wachter* komt naar voren dat het onder andere Teellincks visie op de Joden was die hem de beschuldiging van chiliasme opleverde. Blijkbaar weken zijn opvattingen met betrekking tot vooral de toekomst van Israel alsmede zijn liefde voor de Joden af van wat onder de gereformeerden in die tijd gangbaar was. Dit versterkt het door mij reeds eerder verkondigde inzicht dat ook in de visie op Israel het eigene van de Nadere Reformatie oplicht¹⁰.

Teellinck heeft uit de mond van een der voormannen van het Chiliasme vernomen dat de Joden in de Nederlanden veel werk van deze chiliast maakten. Reeds eerder heb ik gesuggereerd dat de bedoelde chiliast Daniël van Laren was¹¹. Als dit vermoeden op waarheid berust, zouden de eerste concrete contacten tussen de Nadere Reformatie en Joden in de Nederlanden zich wel eens rondom de figuur van D. van Laren afge-

speeld kunnen hebben. Dit maakt de wenselijkheid van een grondig onderzoek naar het leven en het werken van de genoemde nog groter¹². Een van de grote bezwaren van Teellinck tegen de contemporaine Joden is dat zij vleselijke en aardse gedachten van het heil hebben. Het is zijn stellige overtuiging dat het toekomstige heil van het tot Christus bekeerde Israel geestelijk van aard zal zijn. De liefde van de Joden tot hun Messias zal zo groot zijn dat zij vanuit de geestelijke vreugde die zij in hun Zaligmaker zullen hebben, alle wereldse dingen zullen verzaken. In deze geestelijke opvatting van het toekomstige heil der Joden vindt Teellinck zijn krachtigste argument tegen de aantijging dat hij zelf een chiliast zou zijn.

Slotbeschouwing

Vergelijking tussen de twee samenvattingen leert dat Teellincks spreken over het toekomstige heil voor Israel in 1625 twee variaties vertoont met zijn behandeling van dit onderwerp in de tijd daarvóór.

De ene verandering is een terminologische. Driemaal duidt Teellinck de Joden aan met *het vaste volk*. De herkomst van deze uitdrukking heb ik tot dusver niet kunnen achterhalen.

De tweede verandering betreft weliswaar geen inhoudelijke wijziging, maar is wel van wezenlijke betekenis. De bekering der Joden wordt verbonden met de toekomstige heerlijke staat van de kerk van Christus op aarde.

Is deze nieuwe koppeling veroorzaakt door de mogelijke bemoeienis van Teellinck met de zaak betreffende het chiliastische gevoel van D. van Laren? Vormt dat contact wellicht ook de verklaring van de nieuwe term *het vaste volk*? Diepgaand onderzoek is hier dringend gewenst.

W.J. op 't Hof

Noten

1. W.J. op 't Hof, *De visie op de Joden in de Nadere Reformatie tijdens het eerste kwart van de zeventiende eeuw*, Amsterdam 1984, 36-44.
2. 42-44.
3. 20.
4. [XXI].
5. 72-76.
6. [33].
7. 9-15.
8. 14.
9. Dit vormt een bewijs te meer van wat ik eerder over deze relatie heb opgemerkt: W.J. op 't Hof, *a.w.*, 103-104.
10. W.J. op 't Hof, *a.w.*, 89-105.
11. W.J. op 't Hof, *Eeuwout Teellinck een chiliast?*, in *Documentatieblad Nadere Reformatie*,
12. Vergelijk: W.J. op 't Hof, *a.a.*,